

– Има пожар в Четвърти блок – каза той.²¹ Всеки един човек бил нужен, и то незабавно.

Хмел му каза да почака, докато си сложи униформата, а после го последва по стълбите към узката, която чакаше на улицата. На излизане младият лейтенант грабна полупразната бутилка *съветско шампанско* от кухненската маса. Узката сви рязко на острия завой на ул. „Леся Украинка“, а Хмел се хвана здраво за бутилката. Пресуши я до дъно.

Каквото и да се беше случило, не трябваше да се хаби хубаво съветско шампанско.

В СВОЯ АПАРТАМЕНТ на „Ленински проспект“ директорът на централата Виктор Брюханов се събуди от телефона, който звънна две минути след взрива.²² До него жена му се размърда и погледна нагоре, когато лампата светна с щракане. Обажданията по телефона от централата посред нощ не бяха рядкост и затова тя не се разтревожи. Но съпругът ѝ слушаше в мълчание това, което му казваха, и Валентина видя как цветът на лицето му изчезна. Виктор сложи обратно слушалката, облече се почти в транс и изчезна в нощта, без да каже нито дума. Още нямаше 2:00 ч., когато Брюханов пристигна в централата. Той видя назъбения силует на Четвърти блок, осветен отвътре с бледочервено сияние, и разбра, че се е случило най-лошото.

Ще отида в затвора – помисли си той.²³ Докато вървеше към главната административна сграда, директорът нареди на началника на гражданската отбрана на централата да отвори аварийния бункер долу в подземието. Подсиленият бункер беше предвиден за скривалище за персонала в случай на ядрено нападение и в него имаше кризисен център с бюра и телефони за всички началници на отдели в централата, обеззаразителни душеве и лазарет за ранени; въздушни филтри за отстраняване на отровни газове и радионуклиди от атмосферата; дизелов генератор и резервоари с прясна вода.²⁴ Той можеше да обслужи минимум 1500 души. Всичко това беше запечатано от херметически затворена врата. Брюханов се качи в кабинета си на третия етаж и се опита да се свърже по телефона с началник-смяната на централата.²⁵ Нямаше отговор. Той разпреди да се задейства автоматичната аварийна телефонна система, предназначена да уведомява управленския състав за авария от най-висока степен, т.е. обща радиационна авария. Това означаваше излъчване на радиация не само в централата, но също така на земята и във въздуха около нея.

Кметът на Припят пристигна заедно с майора от КГБ към централата и партийните секретари на централата и града.²⁶ Апаратчиците задаваха много и трудни въпроси. Директорът, от когото се очакваше да даде отговори, нямаше какво да каже.

Бункерът беше дълго и тясно пространство с нисък таван, задръстено с маси и столове, които бързо се запълниха от спешно извиканите по телефона началник-

отдели. Брюханов седна до вратата на бюро с няколко телефона и малко контролно табло и започна да докладва за аварията на своите висшестоящи. Най-напред се свърза с Москва и говори със своя началник от съветския орган за атомна енергия Союзатоменерго; после се обади на първия и втория секретар на партията в Киев.

– Станала е катастрофа²⁷ – каза той. – Но не е ясно какво точно се е случило. Дятлов проучва ситуацията. След това информира украинското министерство на енергетиката и директора на енергоснабдяването на Киевска област.²⁸

Скоро след това директорът получи първите доклади за нанесените щети от началника на радиационната безопасност на централата и главния отговорник на смяната.²⁹ Била станала експлозия в Четвърти блок, но те се опитвали да вкарат воден охладител в реактора. Брюханов чу, че уредите в контролната зала все още показвали нулеви нива на охлаждане. Той се страхуваше, че стоят на ръба на възможно най-ужасяващата катастрофа – реакторът да остане без вода. Никой не спомена, че реакторът вече е унищожен. Скоро в бункера се събраха трийсет-четирийсет души.³⁰ Вентилаторите бръмчаха, а наоколо цареше страшна суматоха. Шумът от десетки едновременни телефонни разговори отекваше в подсилените бетонни стени – началниците на всички отдели на АЕЦ „В. И. Ленин“ се обаждат на своите служители и всички говореха единствено за доставяне на вода и изпомпването ѝ в ядрото на реактор №4. Брюханов стоеше на бюрото си до вратата и изглеждаше като поразен. Обичайният му съдържан маниер се беше превърнал в унил ступор, а от шока движенията му бяха бавни и вдървени.

СЛЕД КАТО СТАНАХА свидетели отвън на ужаса от разрушаването на Блок 4, Александър Ювченко и Юрий Трегуб изтичаха обратно в централата, за да докладват видяното.³¹ Преди обаче да стигнат до контролната зала, ги спря прекият шеф на Ювченко, Валерий Перевозченко, началник на реакторния сектор в тяхната смяна. С него бяха двамата стажанти, които Дятлов беше изпратил да спуснат ръчно контролните пръти. След като Перевозченко им разясни инструкциите, Ювченко се опита да им каже, че мисията им е безсмислена: контролните пръти, а и самият реактор вече не съществуваша. Но Перевозченко настояваше. Той каза, че Ювченко е проверил реактора само отдолу. Необходимо беше щетите да се преценят отгоре.

Докато Трегуб продължи да върви към контролната зала, Ювченко се съгласи да помогне да се намери път към залата на реактора. Заповедите си бяха заповеди, а освен това Ювченко единствен имаше фенерче. Заедно четиримата мъже откриха път по стълбите от кота +12 към кота +35. Ювченко вървеше последен, докато групата се промъкваше през лабиринт от срутени стени и изкривени отломки и накрая стигна до масивната херметическа врата на реакторната зала. Вратата беше направена от стомана и напълнена с бетон, и тежеше няколко тона, но колянно-мотовилковият механизъм, предназначен да я държи отворена, се

беше повредил при взрива. Ако влезеха в залата и вратата се хлопнеше зад тях, нямаше да могат да излязат. Затова Ювченко се съгласи да остане навън. Той натисна вратата с рамото си с всичка сила, за да я държи отворена, докато тримата му колеги прескочиха през прага.

Вътре нямаше много място. Перевозченко стоеше върху един тесен перваз и движеше фенерчето в тъмнината. Жълтият му лъч освети силуета на гигантския стоманен диск на „Елена“, който се беше кривнал във въздуха и се държеше върху ръбовете на реакторния купол. Стотиците тънки парни тръби, които минаваха пред него, бяха разкъсани в парцаливи кълба като косата на обезобразена кукла. Контролните пръти отдавна ги нямаше. Гледайки разтопения кратер долу, тримата мъже ужасени разбраха, че всъщност това, което виждат, беше самата активна зона на реактора: пламтящото му гърло.

Перевозченко, Проскуряков и Кудрявцев останаха на перваза само докато Ювченко все още държеше вратата – най-много още минута. Но дори това беше дълго време. За няколко секунди и тримата бяха облечени с фатална доза радиация.

Докато тримата му колеги тръгнаха обратно по коридора, олюлявайки се и в шок, Ювченко искаше и той да погледне. Но Перевозченко, ветеран от подводната ядрена флота, който знаеше много добре какво се беше случило току-що, блъсна младежа встрани. Вратата се затръшна.

– Няма нищо за гледане тук – каза той. – Хайде да си вървим.

В МРАКА НА турбинната зала заместник-началникът на сектора Разим Давлетбаев се опитваше да се справи с хаоса, който цареше в неговия отдел. Според действащите аварийни правила операторите на централата, а не пожарната команда, трябваше да гасят пожарите в тяхната част от централата, но пламъците сега бушуваха навсякъде в турбинното отделение и заплашваха да предизвикат още по-голяма катастрофа.³² Турбинната апаратура беше пълна с хиляди литри силно огнеопасно масло, а турбогенераторите – с водород, който при нормална работа беше необходим за охлаждане на генераторните бобини. Ако някой от тях се възпламенеше, огънят щеше да се разпространи по протежението на почти километровата турбинна зала и можеше да погълне и другите три реактора или да доведе до огромен взрив в Блок 4.

Сред радиоактивната пара и фонтаните от кипяща вода, бликаща от счупените тръби, сред искрите, които се сипеха от скъсаните кабели, Давлетбаев нареди на хората си да отворят пръскачките, покриващи турбина №7, да изсипят всичкото смазочно масло в аварийните резервоари и да спрат струята масло, която изхвърчаше от една счупена тръба на кота +5; по пода на ниво 0 се разстиляше някаква хлъзгава маса и изтичаше към подземие.³³ Група от трима инженери се опитваше да влезе в залетите с гореща вода помещения за управление на захранващите маслени помпи, за да ги спрат и да не позволят на огъня да се разрасне. Двама

механици угасиха един пожар на ниво +5, докато други се бореха с пламъците на други места. Главният механик прекъсна помпите от деаераторите и по този начин блокира притока на радиоактивна вода от съчупените тръби в турбинната зала.

Вътре в реакторната зала беше трудно да се диша, а влажният, наситен с пара въздух миришеше на озон. Операторите обаче не мислеха много за радиацията, а изпадналите в паника дозиметристи, които летяха из залата, не даваха никаква полезна информация: стрелките на техните уреди просто излизаха извън скалите. Радиометрите, които можеха да отчитат по-високи стойности, бяха заключени в сейф и не можеха да се извадят без нареждане отгоре.³⁴ Разим Давлетбаев си каза, че тази характерна миризма в турбинната зала идва от къси съединения, чиито волгови дъги се виеха във въздуха.³⁵ По-късно обаче, когато започна да му се гади, той предпочете да го отдаде на разтвора от калиев йодид, който беше изпил, макар че добре знаеше, че това е ранен признак за радиационно отравяне.

Турбинният инженер Юрий Корнеев се занимаваше с изключването на турбина №8, когато електротехникът на смяната Анатолий Баранов влезе на бегом.³⁶ Баранов започна да отстранява водорода от турбогенератори №7 и №8 с азот, за да предотврати още взривове. Когато двамата свършиха, около тях и безжизнените машини настъпи зловеща тишина. Те излязоха навън на малък балкон, за да пушат. Доста по-късно осъзнаха цената на тази пауза за по цигара: улицата под тях беше осеяна с графитни блокове от реактора, които ги облъчиха, докато си отдъхваха на перилата.

На други места инженерите бяха започнали да прочистват отломките, за да открият мъртви или ранени.³⁷ Очевидно всички техници на пода на турбинната зала бяха избягали невредими след първия взрив, но след половин час Владимир Сашенок, който наблюдаваше турбинния тест от отделение 604 – потокометричната зала, – все още го нямаше. И така тримата мъже си проправяха път сред останките от отделението към една горна площадка, която се намираше от другата страна на турбинната зала между стените на сградата на реактора.³⁸ Пътят им беше осеян с развалини; опитваха се да избягат от нахлуващи потоци пара; газеха вода до колене.³⁹ Когато накрая стигнаха до отделение 604, установиха, че то е изчезнало. От взрива бетонните панели на стените бяха изхвърлени на улицата. Светлината на фенерчето беше погълната от мрака и вихрушките прах. Започнаха да викат по име Сашенок в тъмнината, но отговор нямаше. Накрая се натъкнаха на тяло: лежеше безжизнено на една страна, а от устата му излизаха мехурчета кървава пяна. Вдигнаха Сашенок за подмишниците и го изнесоха навън.

НАВЪН ЛЕЙТЕНАНТ ПРАВИК от военизираната пожарна служба №2 се изкатери по аварийната желязна стълба, която се виеше по северната стена на Блок 3, и ботушите му чаткаха по металните стъпала.⁴⁰ С него бяха няколко души от припятската бригада, включително техният командир лейтенант Виктор Кибе-

нок и Василий Игнатенко, набит 25-годишен мъж, известен като шампиона спортист на команда №6.⁴¹ До тях достигаше бръмченето на останалите три реактора и прашенето на пламъците.

Пътят до горе беше дълъг. Плоските покриви на Блок 3 и неговия обречен близък бяха нагънати като гигантски стъпала. Осемте нива на сградите образуваха бетонен зикурат*, чийто връх беше капакът на вентилационния блок, висок два-сет етажа, а най-отгоре, над двата реактора, се извисяваше коминът на бели и червени ивици. Оттук пожарникарите можеха да погледнат право надолу към пламтящите развалини на залата на Блок 4 и да видят останалите разрушения. Десетки по-малки пожари бяха пламнали по покривите около тях – в основата на комина, в реакторната зала на Блок 3 и далече в мрака, на покрива на турбинната зала.⁴² Запалени от парчета горящи отломки, изхвърлени от реактора по време на взрива, някои от огньовете бяха буйни и достигаха до метър и половина във въздуха.⁴³ Други бяха по-малки, но странно тлееха, съскайки и прашейки като фойерверки. Въздухът беше изпълнен с черен пушек, но и с нещо друго, което пожарникарите не можаха да различат: една особена пара, която приличаше на мъгла, но издаваше специфична миризма.⁴⁴

В мрака около краката им имаше стотици източници на смъртоносна йонизираща радиация: парчета графит, части от горивни комплекти и таблетки от самото гориво на реактора – уранов диоксид, което се беше разпръснало по покривите и излъчваше гама-радиация, достигаща хиляди рентгенчаса.⁴⁵

Но имаше и една друга, по-реална опасност, която дебнеше Правик и другите: това бяха пламъците на покрива на Блок 3, точно над реактора.⁴⁶ От запад духаше вятър, който застрашаваше да разпространи всеки един от малките пожари към все още работещите реактори 2 и 1. Ако тези пожари не се овладееха, цялата централа скоро щеше да бъде засегната от катастрофата. Правик се движеше бързо. Заедно с Кибенок и неговите хора те докараха маркучи на покрива. Правик нареди цистерните да се свържат със сухите хидранти, предназначени да разпределят водата до високите части на сградата чрез пожарогасителната система на централата. Когато помпите се задействаха, през маркучите засвистя въздух.

– Подай ми налягане! – крещеше по радиостанцията Правик.⁴⁷ Но нямаше смисъл. Хидрантите бяха смачкани от взрива. За пръв път дори свадливите мъже от третата дежурна станция се подчиниха на заповедта без колебание. Потънали в пот в своите тежки брезентови униформи и гумени якета, те извадиха още маркучи, както бяха обучени – 5 за 17 секунди.^{**48} Прехвърлиха ги на рамо и ги

* Вид древен шумерски храм, строен около 3000 г.пр.н.е. в Месопотамия. – Б.пр.

** Доклад до диспечера за поставяне на маркучи с пана на покрива на Блок 3 е изготвен от Правик и отбелязан в диспечерския дневник на Киевската областна противопожарна служба в 3:00 ч. сутринта.

завлачиха по стълбите, след което изляха пяна върху покрива на Блок 3. Кибенюк имаше отделна връзка с голямата уралска цистерна на припятската команда, която можеше да помпи по 40 л вода в секунда.⁴⁹ Но дори с нея малката група мъже на покрива едвам гасеше дори и най-малките пламъци, причинени от материали, които като че ли се разгаряха още по-силно, когато върху тях се изливаше вода.⁵⁰ Най-вероятно това бяха таблетки от уранов диоксид, които, прегрети до над 4000 градуса по Целзий преди взрива, се бяха възпламенили при контакта с въздуха.^{*51} А след като маркучите ги бяха полели с вода, от получената реакция се беше отделил кислород, взривоопасен водород и радиоактивна пара.

Долу на земята 24-годишният сержант Александър Петровски получи нареждане да заведе двама души до върха на вентилационния блок и да помогне на другите.⁵² Като юноша Петровски беше работил в един заваръчен екип от 15 души, които строяха 3-ти и 4-ти блок. Беше участвал в строителството и на двата реактора и познаваше всяко кътче в комплекса – от кабелните тунели в подземието до покрива. В ония дни там винаги имаше радиация, но никога не беше представлявала проблем. Той не се притесняваше, че сега може да се облъчи с още някаква доза.

Но Петровски беше стигнал само до първото ниво на покривите, до половината път, или до кота +30, когато видя слизащите към него лейтенант Правик и пожарникарите от припятската команда. Очевидно им се беше случило нещо ужасно: шестимата мъже се олюляваха и говореха несвързано; дърпаха се, теглеха се един друг надолу по стълбището и повръщаха. Петровски каза на един от хората си да ги свалят внимателно на земята, докато той и Иван Шаврей, един от двамата братя беларуси от 3-та дежурна станция, продължиха нагоре. Бързайки да стигне до най-горе и да помогне на другарите си, за които смятаха, че все още се борят с пожарите на кота +71, Шаврей се подхлъзна на стръмната стълба, а Петровски се протегна да го хване и в това време усети, че служебното кепе, което беше взел назаем, се смъкна от главата му. Той безпомощно гледеше как то се търкулна някъде в тъмнината, и продължи без шапка; сега единствената му защита беше ризата и непромокаемостта яке.

Когато стигнаха горе, двамата пожарникари установиха, че са сами на покрива. Беше останал един-единствен работещ маркуч. Започнаха да гасят каквото можеха. Действайки около основата на вентилационния комин, те насочиха маркуча към горящите парчета графит, но видяха, че дори когато пламъците угас-

* Според националните здравни институти на САЩ пожарите от уран не могат успешно да се угасят с вода, освен ако горящият материал не се потопи в някаква течност: „Дори това няма веднага да угаси огъня, защото горещият метал уран разделя водата на водород и кислород и по този начин осигурява кислород и гориво за огъня. Ако количеството на вода е достатъчно, в края на краищата водата ще охладне и угаси огъня, но значително количество от нея ще изкипи по време на процеса“ („Uranium, Radioactive: Fire Fighting“, NIH, US National Library of Medicine, webWISER online directory).

ваха, материалът продължаваше да тлее, независимо колко вода наливаха върху него. След 30 минути почти всички видими пламъци бяха угасени, но остана един голям проблем: от края на двуметровата вентилационна тръба, която се спускаше вертикално от покрива, пълзяха пламъци. Нямаше достатъчно налягане да се пусне струя вода по тях, а Петровски беше твърде нисък, за да стигне директно до края на тръбата с маркуча. Шаврей беше с една глава по-висок. Точно когато подаваше тежкия алуминиев струйник на Шаврей, сержант Петровски внезапно ослепа.

За смъртоносна доза радиация се смятат около 500 рема (*roentgen equivalent man*), или количеството, абсорбирано от стандартно човешко тяло, когато е изложено на поле от 500 рентгенчаса в продължение на 60 минути.^{*53} На някои места на покрива на Блок 3 имаше парчета ураново гориво и графит, които излъчваха гама- и неутронна радиация от 3000 рентгенчаса.⁵⁴ На други нива те може би бяха достигнали 8000 рентгенчаса. Там човек е могъл да получи смъртоносна доза за по-малко от 4 минути.

Петровски загуби зрението си внезапно и напълно, но това трая само 30 секунди. За него обаче това беше цяла вечност и го изпълни с ужас. Когато зрението му се възвърна точно толкова неочаквано, колкото изчезна, сержантът беше загубил куража си.

– Майната му, Ваня! – извика той на Шаврей. – Давай да се махаме оттук!⁵⁵

От другата страна на комплекса по-големият брат на Иван Шаврей – Леонид, се бореше с огъня на покрива на турбинната зала.⁵⁶ Там долу, на кота +31,5, хвърчащи отломки бяха пробили зеещи дупки в гофрираната стомана. Някои панели на покрива бяха напълно пропаднали в залата, докато други коварно висяха надолу и образуваха решетка от празнини, които почти не се виждаха в тъмнината. Горещината беше толкова голяма, че битумната повърхност се беше стопила отдолу и се лепеше по ботушите на пожарникарите, което затрудняваше движението им. Първите пожарникари, които дойдоха, не можаха да стигнат до всички пламъци с маркучите и едвам-едвам се движеха около дупките, за да ги угасят с пясък.⁵⁷

Когато слезе на земята, за да вземе друг маркуч, Леонид Шаврей видя, че командирът на бригадата майор Леонид Телятников е дошъл, за да поеме команд-

* Оценките за смъртоносна доза радиация се базират на т.нар. средна летална доза, или LD50 – количеството, което, ако се поеме изведнъж от тялото и не се лекува, ще убие половината от облъчените хора. На базата на данни, получени от бомбардировките на Хирошима и Нагасаки, тези оценки варират от 3,5 до 4,0 Gy, или 350 до 400 rem. Но наблюденията на жертвите от Чернобил доведоха до ревизия на тези оценки във възходяща посока и показваха, че след лечение здравите индивиди могат да понесат дози върху цялото тяло поне до 5,0 Gy, или 500 rem.

ването.* Майорът каза на Шаврей да се върне при покрива на турбинната зала и да стои там, докато не изгаси останалите малки огнища и не получи нареждане да напусне. Именно тук малко след 3 часа сутринта лейтенант Пьотр Хмел, все още пиян от народното шампанско, се присъедини към Шаврей и започна да се оглежда за още пожари, без да каже нито дума.⁵⁸ Така двамата мъже стояха и чакаха да се съмне сред оплетените маркучи и радиоактивните отломки.

В БУНКЕРА ПОД административния блок директорът Брюханов и старшите му служители говореха по телефоните и все още не можеха да повярват на това, което се случваше в света над тях.⁵⁹ Действаха механично, замаяни от натрупващото се напрежение, но не бяха в състояние да преодолеят силната си вяра, че е невъзможно ядрен реактор да се взриви. Въпреки че мнозина от тях вече бяха видели с очите си мащаба на разрушенията в Блок 4, те бяха неспособни или просто не искаха да проумеят истината. Брюханов сам отиде в Блок 4, но когато се върна в бункера, все още отказваше да приеме значението на онова, което беше видял. Вместо това реши да повярва, че реакторът е невредим и че взрив е имало някъде другаде – в барабан-сепаратора или в турбинния резервоар за машинно масло. Докато хората му продължаваха да хранят реактор №4 с вода, за да предотвратят стопяването му, можеше да се избегне истинска катастрофа.

Но не всички се залъгваха със самозаблуди или с надежди за добър край.⁶⁰ Началникът на гражданската отбрана на централата Серафим Воробьов пристигна в бункера след 2 ч. сутринта. Първото нещо, което направи, беше да извади мощния военен радиометър ДП-5 и да го включи. Той беше голяма бакелитова кутия със стоманен детектор на края на дълъг кабел и беше предназначен да се използва при ядрено нападение; за разлика от гайгеровите броячи, които се използваха от дозиметристите на централата за поддържане на безопасността на работните места, той можеше да открива полета на силна гама-радиация до 200 рентгенчаса. Според разпоредбите Воробьов беше длъжен да докладва на местните органи за всеки инцидент, причиняващ радиация извън пределите на централата. Затова той излезе на наземното ниво, за да направи измервания. Едва беше доближил автобусната спирка пред външните врати, когато измери стойност от 150 милирентгенчаса – доза, която беше 100 пъти по-висока от нормата. Той бързо се върна, за да каже на Брюханов да предупреди персонала на централата и населението на Припят.

– Виктор Петрович – каза той, – трябва да направим съобщение.

* По-късно Леонид Шаврей си спомня, че Телятников миришел на водка и изглеждал напълно пиян, въпреки че Петровски го отрича. Той настоява, че Телятников пиел съвсем малко: „Може вкъщи да е пиел по няколко глътки, но на работа – никога.“ Петровски, интервю на автора, 2016.